

5. Učenie Cirkvi o démonoch

written by doc. Štefan Paločko | 28. októbra 2020



[doc. ThDr. Štefan Paločko, PhD.](#)

Súhrn: Problematika prirodzenosti i pôsobenia padlých anjelov patrí k najtajomnejším oblastiam Pokladu viery, o ktorej nám apoštoli nezanechali veľké množstvo informácií. Základným prameňom našich vedomostí o démonoch je Sväté písmo, ktoré nám Cirkev vykladá prostredníctvom svojho Magistéria, ako aj skúsenosti exorcistov, ktorí z poverenia a pod vedením cirkevnej hierarchie vykonávajú službu oslobodzovania spod vplyvu týchto zlých duchov.

Kľúčové slová: Anjel. Diabol. Démon. Pôsobenie zlého ducha.

Grécky výraz *aggelos*, latinský *angelus*, či hebrejský *malak* doslovne znamená *ten, ktorý je poslaný*.^[1] Takýto názov sa môže týkať aj kňazov („*Lebo pery kňaza majú zachovávať poznanie a z jeho úst sa vyhľadáva zákon, lebo je poslom [anjelom] Pána zástupov*“ – Mal 2,7) i Jána Krstiteľa („*Hľa, ja posielam svojho posla [anjela] pred tvojou tvárou a on pripraví cestu pred tebou*“ – Mt 11,10). My však pod názvom „anjel“ máme v tomto článku na mysli Bohom stvorenú osobnú rozumnú čisto duchovnú bytosť.

1.1 Anjeli v Biblii

V čase osvietenstva a najmä v druhej polovici 20. storočia sa existencia anjelov začala výrazne spochybňovať. Ich výskyt v biblii sa začal označovať ako literárna personifikácia samotnej Božej činnosti, alebo zjavenia anjelov sa vysvetľovali ako rôzne spôsoby zjavenia sa Krista v dejinách. Niektoré biblické výklady odmietli existenciu anjelov ako mýtus, od ktorého treba bibliu očistiť.^[2]

Na takéto pokusy Cirkev odpovedá jasným vyhlásením v novom katechizme:

„Jestvovanie duchovných, netelesných bytostí, ktoré Sväté písmo zvyčajne volá anjelmi, je pravda viery. Svedectvo Písma je také jasné, aká jasná je jednomyseľnosť Tradície“ (KKC 328).

Hoci izraelské náboženstvo do babylonského zajatia stále ohrozoval blud polyteizmu, predsa sa aspoň raz za čas spomínajú v Starom zákone anjeli. Sú prítomní pri stvorení sveta (porov. Job 38,7), strážia vchod do raja (porov. Gn 3,24), anjel sprevádza Izraelitov do zaslúbenej krajiny (porov. Ex 23,20-23), zvestuje narodenie Samsona (porov. Sdc 13,3), povoláva sudcu Gedeona (porov. Sdc 6,11), posluguje prorokovi (porov. 1Kr 19,5). Anjel Rafael sprevádza Tobiáša počas celého jeho príbehu a Pánov anjel zachraňuje troch

mládencov z ohnivej pece (porov. Dan 3,49 – 50).

Skôr vizionárskym spôsobom sa objavujú anjeli, keď ich stretne Jakub pri svojom putovaní od Labana domov (porov. Gn 32,1-2) a Izaiáš vidí Serafínov pri Božom tróne a spievať trojsvätú pieseň (porov. Iz 6,1-3).

V Starom zákone sa sformovalo poznanie troch najvyšších anjelských chórov:

Prvými sú anjeli, ktorí stoja pred Božou tvárou a je ich sedem. Rafael z Tobiášovej knihy sa označuje za jedného z nich (porov. Tob 12,15).

Cherubíni (od akádskeho *karabu* – modliť sa, blahoslaviť).^[3] Písmo im pripisuje úlohu držať Boží trón (porov. Ž 99,1) strážia vchod do raja (porov. Gn 3,24). Zo samotného ich názvu vyplýva, že to majú byť anjeli, ktorí sa modlia, prosia a orodujú. Spočiatku boli vyobrazovaní s dvoma krídlami (porov. Ex 25,18-22), neskôr ich Ezechiel opísal ako lesklé bytosti, ktoré majú štyri krídla a štyri tváre: tvár človeka, leva, býka a orla (porov. Ez 1,4-14).

Serafíni (hebrejsky *šaraf* – horiaci).^[4] Písmo im pripisuje úlohu očisťovať stvorenia, ktoré predstupujú pred Boha. Bol to serafín, ktorý uhlíkom od oltára očisťoval Izaiášove pery (porov. Iz 6,1-6). Izaiáš ich opisuje so šiestimi krídlami. Dvoma si zakrývajú tvár, dvoma nohy a dvoma lietajú (porov. Iz 6,2).

V Starom zákone sa objavujú aj tri konkrétne mená anjelov:

Michal (hebr. *mika-el* – Kto je ako Boh) je označovaný za archanjela, ochraňuje Izrael (porov. Dan 10,13-20), a Nový zákon ho stavia do pozície vodcu boja proti diablu (porov. Zj 12,7-9).

Gabriel (hebr. *gabri-el* – Božia moc alebo Boží muž).^[5] Gabriel

sa zjavuje, aby ohlasoval a vysvetľoval proroctvá (porov. Dan 8,16;9,21). V Novom zákone zvestuje narodenie Jána Krstiteľa (porov. Lk 1,19) i samotného mesiáša (porov. Lk 1,26-33).

Napokon Rafael (hebr. *refa-el* – Boh uzdravuje, zachraňuje).^[6] Sprevádza Tobiáša po jeho cestách, pomáha mu a poučuje ho.

Rovnako ako v Starom i v Novom zákone sa stretávame s pôsobením anjelov. Gabriel zvestuje narodenie Jána Krstiteľa (porov. Lk 1,5-20) i Mesiáša (porov. Lk 1,26-38), anjeli zvestujú narodenie Spasiteľa pastierom (porov. Lk 2,8-15), slúžia Kristovi na púšti (porov. Mk 1,13) a posilňujú ho v Getsemanskej záhrade (porov. Lk 22,43) a ak by Kristus chcel, anjelské vojsko by zaňho bojovalo (porov. Mt 26,53). Anjeli zvestujú Kristovo zmŕtvychvstanie (porov. Mt 28,3-7), oznamujú apoštolom jeho druhý príchod pri Kristovom nanebovstúpení (porov. Sk 1,10-11) a pomáhajú Kristovi pri jeho druhom príchode (porov. Mt 13,40-42).

Anjeli však nesprevádzajú len Krista, ale slúžia aj Cirkvi. Anjel posielal Filipa krstiť Etiópčana (porov. Sk 8,26-29), hovorí pohanovi Kornéliovi o apoštolovi Petrovi (porov. Sk 10,3-7) a vyslobodzuje apoštolov z nebezpečenstva a z väzenia (porov. Sk 5,19-20; 12,7-11). Možno povedať, že anjeli slúžia Kristovi historickému, aj Kristovi ako jeho mystickému telu, ktorým je Cirkev.^[7]

V listoch apoštola Pavla sa stretávame s anjelmi, ktorí sú takmer vždy negatívnymi postavami. Kniežatstvá, mocnosti a sily sú bytosti, ktoré z duchovného hľadiska ohrozujú človeka a Kristus ich poráža (porov. 1Kor 15,24; Kol 2,15). Asi len na štyroch miestach Pavol hovorí o duchovných bytostiach nie v negatívnom zmysle, ale len v akomsi „neutrálnom“ – porov. Ef 1,20-21; 3,10; Kol 1,16; 2,10. Ba dokonca Pavol ide až tak ďaleko, že vyhlasuje uctievanie anjelov za smrteľný hriech: „*Nech vás nik nepripraví o víťaznú cenu samolúbou poníženosťou, uctievaním anjelov*“ (Kol 2,18). Prečo v

Pavlovom učení došlo k takémuto posunu v pohľade na anjelov? Je zrejmé, že apoštol Pavol, ako apoštol pohanských národov vyviedol evanjelium za hranice Izraela, v ktorom bol monoteizmus hlboko zakorenený. U pohanských národov bolo treba čeliť polyteizmu a náuka o úcte k anjelom bola do určitej miery nebezpečná, kým sa neupevnila náuka o jedinom Bohu. Zároveň pohanské národy boli často spútané mágiou, poverami a rôznymi čarodejnými praktikami (porov. Sk 19,19). Pavol potreboval ohlásiť pohanom predovšetkým pôsobenie padlých anjelov, ktorí zvädzajú ľudí, Kristus nad nimi zvíťazil a slúžiť takýmto duchom znamená odmietať Boha a pridať sa k vzbúrencom, ktorí svoj boj proti Bohu už prehrali. Uctievanie démonov je samozrejme smrteľným hriechom. Z Pavlovho učenia však jasne vyplýva, že všetci anjeli nie sú zlí, ako sme to už vyššie uviedli.

Nový zákon neodmieta k anjelom úctivý vzťah zo strany ľudí. Pisateľ listu Hebrejom hovorí: „*Nezabúdajte na pohostinnosť, lebo niektorí takto prijali ako hostí anjelov, a ani o tom nevedeli*“ (Hebr 13,2). K viere Cirkvi patrí, že anjelom ľudia majú prejavovať kult úcty, pretože spolupracujú na diele nášho vykúpenia. Tento kult úcty sa samozrejme podstatne odlišuje od kultu klaňania sa, ktorý patrí výlučne Bohu. Kult úcty sa prejavuje oslavovaním, modlitbami a slávením liturgických sviatkov.^[8] Anjelov ako hodných úcty menuje aj Druhý nicejský koncil a vyhlasuje, že aj ich zobrazenia sú predmetom kultu podľa náuky svätých Otcov a Tradície Cirkvi (porov. DS 600).

Pôsobenie anjelov počas celých dejín cirkvi vykresľuje celá kniha Zjavenia apoštola Jána.

Z biblie je zrejmé, že nie je iba jeden anjel, ale je ich mnoho. Ich presný počet však Božie slovo neuvádza. V biblii sa všeobecne konštatuje, že anjelov je obrovské množstvo. List Hebrejom hovorí o myriadách anjelov (porov. Hebr 12,22) a Apokalypsa hovorí o myriadách myriád a tisícoch tisícov (porov. Zj 5,11). Znamená to, že „anjelský svet“ má obrovské

množstvo svojich obyvateľov.

1.2 Prirodzenosť a poslanie anjelov

Anjel je bytie, ktoré je stvorené, duchovné, osobné a nadprirodzené vo vzťahu k človeku.^[9]

Gnostici považovali anjelov za spolustvoriteľov sveta, a teda že majú božskú podstatu, aj keď nižšieho rádu. Preto už otcovia prvotnej Cirkvi, ako Irenej a ostatní, potvrdzovali stvorenie anjelov a tým podstatnú odlišnosť od Boha. Rovnako popierali učenie, že anjeli sú emanáciou z Božej podstaty.^[10]

Stvorenie anjelov potvrdil dogmou Štvrtý lateránsky koncil (r. 1215), keď vyhlásil, že „(...) **On (Boh) svojou všemohúcou mocou na počiatku času rovnakým spôsobom stvoril obe stvorenia z ničoho, duchovné a telesné, totiž anjelské a pozemské (...)**“ (DS 800).

Boli to opäť predovšetkým gnostici, ktorí sa pokúšali tvrdiť, že anjeli majú materiálnu povahu. Napriek tomu, že Písmo dosť jasne pripisuje anjelom duchovnú povahu („*Či nie sú všetci služobníkmi duchmi, poslanými slúžiť tým, čo majú dostať do dedičstva spásu?*“ – Hebr 1,14), ešte do 4. storočia sa v Cirkvi objavovali rozličné mienky, podľa ktorých bolo anjelom pripisované akési svetlisté, či éterické telo.^[11] Až Otcovia 4. storočia sa jasne vrátili k tvrdeniu Písma, podľa ktorého anjeli sú číri duchovia.

Anjeli sú bytosťami jednoduchými, ale nie v tom zmysle ako je jednoduchý Boh. Hoci anjeli nemajú materiálne zloženie, skladajú sa z podstaty a akcidentov, z uskutočnenia a možnosti, z podstaty a existencie.^[12]

Je známe aj zo samotnej biblie, že anjeli za určitých okolností berú na seba nejakú viditeľnú podobu. Nejde však o

zjavenie ich skutočného tela. Nemožno presne určiť, ako to anjeli robia. V každom prípade však takúto moc majú.

Anjelov nemožno považovať za akési neosobné energie. Anjeli sú obdarované rozumom a slobodnou vôľou (porov. KKC 330). Každý anjel je kompletná, jedinečná rozumná, teda osobná bytosť. Je nositeľom svojej podstaty a rozumným subjektom svojej činnosti. [\[13\]](#)

Nadprirodzenosť anjelov vyplýva z ich číro duchovnej podstaty. Ako duchovia sú v oblastiach poznania a rôznych iných schopností na vyššej úrovni ako ľudia. Obsahom ich života je poznávanie Boha a požívanie jeho lásky. Je to taktiež láska k Bohu a k iným rozumným bytostiam, radovanie sa a prežívanie šťastia. [\[14\]](#)

Anjeli sú vystrojení rozličnými darmi. Ich poznanie je omnoho dokonalejšie, ako ľudské. Anjel poznáva intuitívne, bez učenia. [\[15\]](#) Nevie však všetko. Nepozná všetky Božie tajomstvá (porov. 1Kor 2,11), nepozná ani všetky tajomstvá ľudského srdca (porov. 1Kr 8,39). Je dôležité, že nevie s istotou predvídať budúce veci (porov. Iz 46,9n). Tak ako človek dokáže do určitej miery a na základe niektorých informácií odhadovať budúce veci (napr. predpovedať počasie), tak to vie určite aj anjel. Ba vie to predpovedať dokonalejšie a spoľahlivejšie, keďže jeho inteligencia je vyššia ako ľudská. No je to stále len predpoklad, ktorý môže byť mylný. Zároveň treba brať do úvahy, že čas, v ktorom žijú anjeli, nie je ten istý čas, v rámci ktorého žijú ľudia. Ako sú tieto „časy“ prepojené a či bežia v nejakom zmysle paralelne vedľa seba, o tom sa môžeme len dohadovať. Čo zo svojho času anjel vníma v našom čase, to nevieme. Určite však možno povedať, že anjeli nevnímajú ľudský čas celý naraz od začiatku do konca tak ako Boh, ktorý je vo večnosti. Ak by to tak bolo, Kristus by nemohol prehlásiť, že anjeli nevedia, kedy príde koniec sveta (porov. Mt 24,36).

Anjeli majú vynikajúcu slobodnú vôľu. Sloboda ich vôle spočíva

v tom, že sú schopní zhrešiť a rozhodovať sa pre konanie rozličných skutkov. Sila ich vôle je dokonca tak mocná, že sú ňou schopní ovplyvňovať aj hmotu. Príkladom toho je vyslobodenia apoštola Petra z väzenia jeho strážnym anjelom (porov. Sk 12,7).

Anjeli sú schopní „čítať myšlienky“. Inak by nebolo možné, aby rozumeli našim modlitbám a zároveň by nebolo možné, aby sa medzi sebou dorozumievali. Ako duchovné bytosti sa môžu dorozumievať jedine spôsobom, že vnímajú svoje myšlienky.^[16]

Aby mohli anjeli vykonávať svoje poslanie, majú schopnosť zasahovať do dejín, zjavovať sa ľuďom, rozprávať s nimi (porov. Mt 1,20), prípadne vnukať im myšlienky (porov. Lk 22,3).

Anjeli nemajú rozmery, a teda nemajú priestorovosť. Nie sú všadeprítomní ani nesmierni. Sú prítomní len v tom priestore, v ktorom účinkujú. Anjel je však v priestore prítomný na „duchovný spôsob“, to znamená, že je prítomný celou svojou podstatou v každom bode tohto priestoru. V každom bode je celý.^[17]

Je zjavné, že anjeli nemôžu zomrieť v takom zmysle, ako ľudia. Ich duchovná podstata nepozostáva z materiálnych častok, takže sa nemôže na častky rozložiť a tak zaniknúť. K ich prirodzenosti teda nepatrí smrteľnosť.

Boh by samozrejme mohol anjela zničiť, lebo aj keď nie je zložený z materiálnych častok, predsa je zložený z podstaty a existencie. Tak ako pri stvorení Boh podstatu anjela s jeho existenciou spojil, tak by mohol tieto dve zložky od seba oddeliť a anjel by zanikol. Boh však sám potvrdzuje, že nesmrteľnosť, ktorú anjelom daroval k ich prirodzenosti nemieni násilne rušiť. Sám hovorí, že anjeli skrátka zomrieť nemôžu (porov. Lk 20,36).

1.3 Skúška anjelov a ich pád

Anjeli boli stvorení do „stavu putovania“, to znamená, že boli postavení pred slobodnú voľbu, či budú slúžiť Bohu, alebo sa mu vzopru. Mali sa rozhodnúť medzi dobrom a zlom. Vtedy sa niekoľkí anjeli vzbúрили voči Bohu, zatúžili po vlastnej sláve nezávislej od Boha a pre neodvolateľnosť ich rozhodnutia, ktorá patrí k ich prirodzenosti (podobne ako je to u človeka po smrti), už nemajú možnosť pokánia a stali sa na veky zlými.

O tejto udalosti najlepšie pojednáva stať z Apokalypsy: *„Na nebi sa strhol boj: Michal a jeho anjeli bojovali proti drakovi. Bojoval drak i jeho anjeli, ale neobstáli a už nebolo pre nich miesto v nebi. A veľký drak, ten starý had, ktorý sa volá diabol a satan, čo zvädzal celý svet, bol zvrhnutý; zvrhnutý bol na zem a s ním boli zvrhnutí jeho anjeli“* (Zj 12,7-9). Táto biblická stať nepopisuje len jednorazovú udalosť, ktorá sa udiala kedysi na začiatku histórie. Popisuje skôr stav, v ktorom sa diabol voči Michalovi, jeho vojsku a voči nebu nachádza počas celej histórie až do konca sveta.^[18] Zároveň tento text ukazuje, že bol nejaký pôvodca vzbury, ktorý na svoju stranu strhol niekoľkých ďalších anjelov.

Ďalšie zaujímavé texty o páde anjela sú Iz 6,12-15 a Ez 28,11-19. V oboch textoch ide o Boží súd nad pohanským kráľom. V prvom prípade ide o babylonského a v druhom o týrskeho kráľa. No texty ukazujú akoby títo králi buď neboli obyčajnými ľuďmi, ale skôr symbolmi satana, alebo sú to síce králi, avšak posadení diablom, ktorého Boh súdi. Izaiáš 6,12-15 resp. Iz 14,12 – 15 hovorí:

„Ako si padla z neba, žiarivá zornička! Zrazený si k zemi, čo si vládol nad národmi. Veď v srdci si si hovoril: »Do nebies vystúpim, až nad Božie hviezdy vyvýšim svoj trón, sídliť chcem na vrchu zhromaždenia, na stráňach severu.

Vystúpim do výšin oblakov, prirovnám sa Najvyššiemu.« Lenže do podsvetia si zvrhnutý, na stráne priepasti.“

Zaujímavé je označenie satana ako žiarivej zorničky. Táto ranná hviezda sa prekladá do latinčiny ako Lucifer – Svetlonos, ktorým sa označuje diabol – vodca vzbury proti Bohu.

Možno ešte zaujímavejší je text Ez 28,11-19:

„Pán prehovoril ku mne takto: »Syn človeka, začni žalospev o kráľovi Týru a povedz mu: Toto hovorí Pán, Jahve: Bol si vzornou pečatou, plný múdrosti a vrcholnej krásy. Bol si v Edene, Božej záhrade, pokrývali ťa rozličné drahokamy: karneol, topás a jaspis, chryzolit, beryl a ónyx, zafír, karbunkul a smaragd, rukou umelca do zlata zapravené a obložené boli na tebe v deň, keď si bol stvorený. Bol si cherubom, pomazaným ochrancom; dal som ťa na svätý Boží vrch, prechádzal si sa pomedzi ohnivé kamene. Bezchybný si bol na svojich cestách odo dňa, čo si bol stvorený, až kým sa nenašla na tebe vina. Pri tvojom rozsiahlom kupčení naplnilo sa ti vnútro zločinom a zhrešil si, vtedy som ťa zvrhol z Božieho vrchu, odstránil som ťa, ochranný cherub, spomedzi ohnivých kameňov. Srdce ti spyšnelo pre nádheru; pre krásu si si pohubil múdrosť. Na zem som ťa hodil, vystavil som ťa pohľadom kráľov, aby sa dívali na teba. Množstvom svojich zločinov, nepoctivosťou svojho kupčenia znesvätil si svoje svätyne; vtedy som z tvojho vnútra vyvolal oheň, ktorý ťa strávil. Urobil som z teba popol na zemi pred očami všetkých, čo ťa videli. Všetci, ktorí ťa poznali medzi národmi, zhrozili sa nad tebou, postrachom si sa stal a už ťa viac niet.«“

Tieto texty viedli cirkevných Otcov k presvedčeniu, že Lucifer patril k najvyššiemu chóru anjelov, ba dokonca že to bol najvyšší a najinteligentnejší anjel. [\[19\]](#)

V čom spočíval prvý hriech diabla, biblia nehovorí priamo.

Niektoré mienky hovoria o tom, že mohlo ísť o nejaký Boží príkaz podobne ako u ľudí, keď mali zakázané jesť zo stromu poznania dobra a zla, iní usudzujú, že mohlo ísť o to, že Boh zjavil anjelom svoje plány stvoriť ľudí, ktorí sa stanú Božími deťmi a dokonca sám Boh sa stane človekom, čo vyvolalo u niektorých anjelov závisť. Všetko sú to však len úvahy a špekulácie, na ktoré Božie zjavenie nedáva jasnú odpoveď. V každom prípade však, nech bol ten hriech akýkoľvek, bol odmietnutím Boha ako vládca a bol pokusom zvrhnúť ho z trónu. Toto je podstatou každého hriechu, preto sa diablovi veľmi často pripisujú slová z Jeremiášovho prorocstva, ktoré vystihujú jeho hriechom pokrivenú osobnosť: „*Nebudem otročiť*“ (Jer 2,20).

Vo Svätom písme sa však nachádzajú určité miesta, ktoré by mohli vyznieť tak, že žiadna prvotná skúška anjelov, či ich stav putovania, neboli. Niektorí anjeli boli od počiatku zlými. Týmto problémom sa zaoberal sv. Augustín. Rozoberá citát Jn 5,44: „*On (diabol) bol vrah od počiatku a nezotrval v pravde, lebo v ňom pravdy niet.*“ Augustína zaujímalo tvrdenie, že diabol je zlý „od počiatku“. Ako to dať do súladu s inými tvrdeniami Písma, kde sa hovorí, že anjel sa stal zlým, až keď zhrešil (porov. Iz 14,12; Ez 28,14)? Augustín napokon došiel k vysvetleniu, že výraz „od počiatku“, ktorý Kristus použil, sa nesmie chápať ako absolútny začiatok, teda bod stvorenia, ale relatívny začiatok, teda chvíľu, od kedy sa diabol svojim hriechom stal zlým. Kristove slová treba teda interpretovať v tom zmysle, že diabol je vrahom od vtedy, odkedy zhrešil.^[20] Toto trvanie bibliie na fakte, že diabol bol stvorený ako dobrý a sám sa rozhodol pre zlo, jasne odmieta pohanskú dualistickú predstavu o dvoch na sebe navzájom nezávislých božstvách, z ktorých je jedno absolútne a od večnosti dobré, no druhé je absolútne od večnosti zlé a vedú vzájomný boj. Diabol v biblii vystupuje ako bytosť stvorená, podriadená Bohu a od Boha neporovnateľne nižšia, takže nemôže byť voči Bohu rovnocenným protivníkom.

Napokon pravdu, že diabol bol stvorený ako dobrý ale sám sa stal zlým, potvrdil neomylným vyhlásením Štvrtý lateránsky koncil: „**Diabol totiž a iní démoni boli čo do svojej prirodzenosti stvorení Bohom ako dobrí, ale zlými sa stali sami od seba**“ (DS 800).

1.4 Démoni v Biblii

V Starom zákone možno pozorovať určitý vývoj v chápaní démona. Môžeme tam nájsť texty v ktorých vystupuje akýsi anjel zla, ktorý je však úplne podriadený Božej moci a vykonáva Božie tresty na ľuďoch. Je akoby trestajúcou Božou silou. Takým textom je napríklad 2Sam 24,16: „*Pán poslal anjela do Jeruzalema, aby ho zničil.*“ (podobne Sdc 9,23; 1Kr 22,21-23). V knihe Jób vystupuje satan už oddelený od „Božieho dvora“, nie je už Božím spolupracovníkom, ale autonómym bojovníkom proti ľudskému šťastiu. Jeho cieľom je odtrhnúť človeka od vernosti Bohu (porov. Job 1,6-12; 2,1-7).^[21]

V prvotných Jahvistických textoch možno pozorovať vystupovanie a pôsobenie diabla, hoci nenesie ešte svoje meno, ani nie je predstavovaný ako duchovná bytosť, ale je znázorňovaný pod metaforou hada (porov. Gn 3,1-6). Podobný spôsob vyjadrovania sa nachádza aj v textoch iných starých náboženstiev. Diabol tam vystupuje pod podobou draka, leva, či škorpióna. Tento spôsob vyjadrovania sa nachádza aj v niektorých kresťanských spisoch (porov. 1Pt 5,8; Zj 12,9).

V evanjeliách vystupuje diabol ako bojovník proti Božiemu kráľovstvu a proti Mesiášovi. Kristus preto vystupuje ako bojovník proti diablove, ktorého nemá problém poraziť. Znakom jeho víťazstva je vyhánanie diablov z posadnutých ľudí (porov. Mt 12,28).

V Novom zákone vystupuje diabol ako pôvodca choroby a uzdravovanie z chorôb je chápané ako mesiášsky prvok (porov.

Mk 9,14-27). Tým, že Kristus uzdravuje, kriesi, zdokonaľuje ľudskú prirodzenosť, javí sa ako „potomstvo ženy“, ktoré rozšliape diablovej hlavy podľa proroctva z Genezis 3,15: *„Nepriateľstvo ustanovujem medzi tebou a ženou, medzi tvojím potomstvom a jej potomstvom, ono ti rozšliape hlavu, a ty mu zraníš päť.“*

V Novom zákone vystupuje diabol ako organizátor svojho vlastného kráľovstva, ktoré je postavené proti Božiemu kráľovstvu (porov. Mt 12,26). Diabol bojuje proti človeku nie len chorobami a telesnou smrťou ale predovšetkým duchovnou smrťou, ktorá znamená odtrhnutie človeka od Božej vlády a tým večné zatratenie (porov. Hebr 2,14; Mt 10,28). Diabol dokonca v Novom zákone vystupuje ako knieža tohoto sveta (porov. Jn 12,31) a svet je v jeho moci (porov. 1Jn 5,19). Mesiáš so svojím kráľovstvom v Novom zákone vystupuje ako bojovník proti diablovej a jeho kráľovstvu. Dráma tohto boja sa univerzálne uskutočnila Kristovým pôsobením na zemi, jeho smrťou a zmŕtvychvstaním: *„Odzbrojil kniežatstvá a mocnosti, verejne ich predviedol a v ňom triumfoval nad nimi“* (Kol 2,15). No zároveň tento Kristov boj sa odohráva v jednotlivých ľudských životoch počas celej histórie sveta až do jeho zakončenia (porov. podobenstvo o kúkoli medzi pšenickou Mt 13,24-30).

Diabol bojuje spôsobom pokúšania. Naplní srdce Judáša, aby zradil Krista (porov. Lk 22,3), zatemní srdce Ananiáša, aby si nechal niečo z majetku, ktorý mal odovzdať apoštolom, skúša vieru apoštolov (porov. Lk 22,31) aj prekáža apoštolom v ohlasovaní Božieho slova (porov. Sol 2,18). Je však zjavné, že v tomto boji nemôže diabol celkovo zvíťaziť, lebo víťazom je Kristus (porov. Jn 12,31).

Zvláštny popis víťazstva Krista a jeho Cirkvi nad diablom sa nachádza v Lk 10,18-19: *„On im povedal: „Videl som satana padať z neba ako blesk. Hľa, dal som vám moc šliapať po hadoch a škorpiónoch i po všetkej sile nepriateľa a nič vám neuškodí.“* Motív blesku naznačuje, že ide o Lucifera (Svetlonosa). Blesk taktiež naznačuje náhlu stratu jeho

hodnosti, ba možno aj Boží hnev ako reakcia na satanov hriech.^[22]

Presný počet démonov je neznámy. Biblia ho nikde neuvádza. Z formulácie „diabol a jeho anjeli“ (Mt 25,41) je zjavné, že medzi zlými duchmi je jeden vodca, ktorý vedie určitý počet démonov. Židia verili, že démoni tvoria celú armádu.^[23] Podobne aj Písmo potvrdzuje, že v jednom človeku môže byť toľko diablov, koľko je v jednej légii vojakov (porov. Mk 5,9). Vtedajšia rímska légia mala 6000 pešiakov, 120 jazdcov a ešte obsluha spolu s určitými špeciálnymi skupinami.^[24] Samozrejme, že svätopisec nemusel mať úmysel vyjadriť presný počet diablov, ktorý posadli človeka v Geraze. Určite však takéto vyjadrenie znamená, že démonov je mnoho.

Niektorí cirkevní Otcovia boli tej mienky, že diabol je menej ako anjelov. Ba dokonca nazdávali sa, že spasených ľudí bude presne toľko, koľko odpadlo anjelov, aby po démonoch, ktorí museli opustiť nebo, zaplnili spasení miesto (Sv. Augustín, sv. Lev Veľký). Sú to však len číre mienky, ktoré sa nijako nedajú overiť.

Celý tento spôsob zobrazovania diabla v biblii nepripúšťa žiadnu možnosť, že by bol diabol akousi neosobnou zlou silou, či akousi literárnou personifikáciou zla, alebo dokonca mýtom, od ktorého treba bibliu očistiť, aby sa odhalilo jej pravdivé jadro. Napriek tomu najmä v priebehu 20. storočia sa začala zamorovať dokonca aj katolícka teológia touto herézou. Medzi jej šíriteľov patrí neslávne známy Hans Küng, no pomáhajú tomu aj teológovia, ktorých vyjadrovanie je akési hmlisté a nemajú odvahu jasne vyjadriť, že diabol je reálnou zlou duchovnou osobou. Medzi takýchto „nerozhodných“ teológov patrí ja H. U. von Balthasar, J. Werbick, W. Kasper či K. Rahner.^[25]

Na takúto interpretáciu dogmatickej teológie boli nútení reagovať pápeži. Pavol VI. zdôrazňoval osobný charakter diabla vo svojich homíliách a Ján Pavol II. vo svojom Apoštolskom

liste kňazom z 25. marca 1988.^[26] A napokon osobný charakter diabla jasne potvrdzuje Katechizmus katolíckej Cirkvi v bodoch 391-395. Je preto nevyhnutné pre súčasných teológov, aby sa nenechali ovplyvniť hoci známymi menami teológov, no propagujúcimi falošnú náuku v tak dôležitej oblasti. Známe je tvrdenie teológov ako D. Zähringer, či R. Lavatori, že najväčším klamstvom satana je, že nám nahovoril, že neexistuje.^[27]

1.5 Pôsobenie démonov

Už pri biblickej náuke sme sledovali, že diabol pôsobí na človeka spôsobom, že ho pokúša na zlé a že mu ubližuje chorobami a smrťou. Taktiež exorcisti potvrdzujú, že diabol môže škodiť človeku aj po psychickej stránke: spôsobuje pocit zúfalstva, horúčku, nechutenstvo, zatemnenie mysle, ba až šialenstvo. Niekedy býva ťažké rozlíšiť, či sa jedná o pôsobenie démona, alebo psychickú poruchu.^[28] Najmä ak psychiater neverí v pôsobenie diabla a za všetkým vidí „prirodzené príčiny“, môže dôjsť k tomu, že namiesto potrebnej vyslobodzujúcej modlitby, či exorcizmu, sa postihnutému človeku dostane akurát tak utlmenie jeho telesných prejavov prostredníctvom sedatív, a tak pomaly speje k smrti ničený diablom bez možnosti vyslobodiť sa.

Treba spomenúť pôsobenia diabla aj prostredníctvom darov, ktoré diabol dáva jemu vedome, či nevedome oddaným. Zo svedectiev exorcistov je známe, že diabol udeľuje človeku schopnosti ako sú telepatia, schopnosť určovať lekárske diagnózy, schopnosť poznať minulosť živých, či mŕtvych ľudí.^[29]

Niekedy sa takéto schopnosti pripisujú ešte poriadne neobjaveným schopnostiam ľudskej psychiky, ktoré sa pokúša skúmať veda (či pseudoveda?) zvaná parapsychológia. Ťažko povedať, či sa v niektorých prípadoch môže jednať o prirodzené

schopnosti duše. Takáto predstava môže (i keď nemusí) vyplývať ideologickej náklonnosti súčasnej vedy vidieť za všetkým prirodzené, i keď nie vždy objavené, príčiny. S určitosťou však možno povedať, že v niektorých prípadoch v súvislosti s týmito schopnosťami určite pôsobí diabol. Preto je veľmi nebezpečné zaoberať sa takýmito schopnosťami a vyhľadávať ich, ak sa len nejedná o charizmy Svätého Ducha. Dary diabla a charizmy Sv. Ducha sa dajú niekedy ťažko rozlíšiť, preto existujú isté kritéria na rozlišovanie duchov (porov. 1Kor 12,1-11). Najzjavnejšie je, že charizmy, ktoré sú skutočne od Boha, budujú Cirkev, nestavajú sa proti cirkevnej vrchnosti a jej autorite a neslúžia na súkromné obohatenie sa toho, kto takýmito duchovnými darmi disponuje.

Spomeňme ešte jeden z darov diabla, ktorým je jasnovidectvo. Biblia spomína pôsobenie diabla, ktorý cez istú dievčinu dokázal povedať o človeku, kým je. Tak táto dievčina rozhlasovala o apoštolovi Pavlovi, že ohlasuje cestu spásy. Keď to robila niekoľko dní, Pavol z nej vešteckého ducha vyhnal (porov. Sk 16,16-18). Je zjavné, že diabol vidí ľudí, čo konajú a tak nie je preňho problém oznámiť veci minulé veštcovi. Taktiež vidí do človeka a tak iste dokáže popísať, aké choroby človek má, ba dokonca aj také, o ktorých nevie. Dokáže však diabol vidieť do budúcnosti? Dokáže darovať taký dar, prostredníctvom ktorého by človek dokázal vyveštiť, čo sa stane? Už sme spomínali, že anjel celkom určite nevie všetko a taktiež nevidí čas od začiatku do konca tak ako Boh. Keďže diabol je svojou prirodzenosťou anjel, je isté, že budúcnosť úplne nepozná. Prichádzajú do úvahy dve možnosti. Buď je čas, v ktorom žije diabol tak prepojený s ľudským časom, že je schopný vidieť aspoň určitý priebeh nášho času naraz a v tom prípade by vedel, čo sa odohrá v blízkej budúcnosti, alebo druhá, snáď pravdepodobnejšia možnosť by bola, že diabol vôbec nevidí do budúcnosti, ale na základe informácií, ktoré má zo súčasnosti a minulosti vie s určitou pravdepodobnosťou predpokladať, čo sa asi v blízkej budúcnosti môže stať. Napríklad vidí v človeku rozvíjajúcu sa rakovinu, ktorú lekári

ešte nediagnostikovali, no on zo skúsenosti a svojej inteligencie vie so značnou pravdepodobnosťou vyrátať, kedy tento človek zomrie. Treba pripomenúť, že diablove predpovede budú presnejšie, ako by sa pokúšal odhadovať človek, pretože diabol svojím dokonalejším intelektom dokáže presnejšie „spracovať“ informácie a dokáže sa dostať k takým informáciám (rôzne telesné nedostatky a faktory ovplyvňujúce priebeh choroby, duševné rozpoloženie, rodinné zázemie, pracovné prostredie, duchovný život...), ktoré napríklad obyčajný lekár nemá ako zistiť. Takto možno zistiť, prečo niektoré veštby do budúcnosti skutočne vychádzajú. Spoliehať sa na nich však nedá, pretože s najväčšou pravdepodobnosťou ide len o odhad a ten môže byť mylný. Zároveň uchýľovať sa k vešteniu či iným diabolským praktikám znamená hľadať pomoc nie u Boha ale u diabla, čím sa človek vzdáva života v Božom kráľovstve a otvára sa pôsobeniu démona, ktorý po ničom inom netúži, len zavraždiť dušu v pekle. Taktiež netreba pripomínať, že človek otvárajúci sa pôsobeniu diabla sa stáva omnoho viac diablom zraniteľným aj v telesnom a psychickom zmysle, čo má za následok spomínaný nepokoj, zúfalstvo, stavy strachu a úzkosti ba až posadnutie. Boh vyhľadávanie veštcov výslovne zakazuje (porov. Lv 19,31).

Exorcisti taktiež spomínajú, že diabol môže pôsobiť aj cez prekliate veci. Podobne ako Boh zosiela svoju moc na požehnané a posvätené veci, tak aj diabol môže svoju moc použiť na prekliatie niektorých vecí, prostredníctvom ktorých dochádza k rozličnému trápeniu ľudí. Sú známe prekliatia najrozličnejších vecí (napríklad prekliate jedlo, ktoré človek zje, môže pôsobiť na duševný i telesný stav človeka a trápiť ho, pričom lekárske vyšetrenia nevykazujú žiadnu poruchu).^[30]

Treba však pripomenúť, že Boh je mocnejší ako diabol. Diabol už svoj boj prehral a víťazí len nad tým, kto sa vzdáva Boha, a tak sám otvára diablovi dvere.^[31] Preto platí, že čím má človek užší a pravdivejší vzťah s Bohom, tým menší vplyv dokáže mať naňho diabol. Taktiež to platí naopak. Čím

povrchnejšie žije človek svoj duchovný život, čím viac sa oddáva hriechu, alebo dokonca ak priamo spolupracuje s diablom, tým väčší a mocnejší vplyv má naňho démon a tým ľahšie ho môže dostať do svojej moci.

Ostáva spomenúť ešte jeden zvláštny jav, ktorí niektorí ľudia pozorujú buď nechtiac, alebo takýto jav úmyselne vyvolávajú. Ide o zjavovanie sa zomrelých ľudí, ktorí vyjavujú nejaké tajomstvá, či predpovedajú budúcnosť, alebo jednoducho strašia ľudí. Treba vedieť, že duše zosnulých idú hneď po smrti do neba, do pekla alebo do očistca. Táto pravda je dogmaticky potvrdená (porov. DS 1000 – 1002). Žiadne „blúdivé duše zomrelých“ neexistujú. Zomrelí, ktorí sa zjavujú alebo duše zomrelých, ktoré sú prítomné v živých bytostiach, aby ich trápili, sú diabli. Aby sa mohol skutočne zjaviť mŕtvy človek, musí mu to dovoliť Boh a musí mať na to spasiteľný dôvod. Nikdy to nie je kvôli tomu, aby mŕtvy strašil ľudí. Ide skôr o povzbudzovanie vo viere.^[32]

Diabol nevytrval vo vernosti Bohu, odvrátil sa od neho a tým navždy spečatil svoj stav. Nasledovalo ho mnoho anjelov, ktorým patrí večné zatratenie. Tento stav zlých duchov je hrozný a zúfalý. Nemajú žiadnu nádej na to, že ich stav sa môže niekedy zmeniť, neexistuje nič, čo by ich motivovalo konať dobro. Ich život je len množstvo múk, ktoré sa nikdy neskončia a niet žiadneho spôsobu, ako sa im vyhnúť. Preto činy diablov môže motivovať jedine nenávisť a závisť tým, ktorí nádej na večnú blaženosť majú a takéto motívy ich ženú ku konaniu stále nových a nových hriechov. Nijak sa im tým neuľaví, ale nič iné robiť nevedia.

Pre nás ľudí z toho vyplýva fakt, že riskovať akoukoľvek formou spojenectvo s diablom je nanajvýš nerozumné. Zároveň človek nemá šancu vlastnými silami zvíťaziť nad démonom, alebo dokonca mať ho svojou šikovnosťou a inteligenciou „pod kontrolou“. Diabol je totiž omnoho inteligentnejší ako človek. Jediná možnosť, ako zvíťaziť nad diablom, je prijať do svojho

života spasiteľné Kristovo dielo a nechať sa voviesť do Božieho kráľovstva.

1.6 Postava Antikrista

Určitou tajomnou témou v oblasti demonológie je problematika Antikrista. S názvom Antikrist sa stretávame v spisoch apoštola Jána a Pavla. Podľa Jána sú antikristmi všetci, ktorí sa stavajú proti kresťanstvu a popierajú, že Ježiš je Kristus, Spasiteľ sveta: *„A ako ste počuli, že príde antikrist, tak teraz vystúpilo mnoho antikristov (...). Kto je luhár, ak nie ten, kto popiera, že Ježiš je Kristus!? To je antikrist, kto popiera Otca i Syna“* (1Jn 2,18.22). Podľa týchto slov je Antikristom každý heretik a veľký hriešnik.

U apoštola Pavla však možno badať, že pod označením Antikrist nemyslí všeobecné označenie heretikov, ba ani pôsobenie diabla, ktoré sa objavuje v histórii prostredníctvom konania tých najväčších prenasledovateľov Cirkvi. Podľa takéhoto chápania by sa totiž dalo povedať, že každá doba má svojho antikrista. Z Pavlovho textu však vyplýva, že sa jedná o jednu jedinú konkrétnu postavu v histórii: *„Čo sa týka príchodu nášho Pána Ježiša Krista a nášho zhromaždenia okolo neho, prosíme vás, bratia, nedajte sa hneď vyviesť z rovnováhy a naplašiť ani duchom ani slovom ani listom, údajne naším, akoby už Pánov deň nastával. Nech vás nezvedie nik nijakým spôsobom. Lebo nenastane, kým nepríde najprv odpad a nezjaví sa človek neprávosti, syn zatratenia, ktorý sa protiví a povyšuje nad všetko, čo sa nazýva Bohom alebo čo sa uctieva, takže sa posadí v Božom chráme a bude sa vydávať za Boha. Nepamätáte sa, že som vám to hovoril, ešte keď som bol u vás? A teraz viete, čo ho zadrži, aby sa zjavil až v pravom čase. Lebo tajomstvo neprávosti už pôsobí; ale len dotiaľ, kým nebude odstránený ten, čo ho teraz zadrži. Potom sa zjaví ten zločinec, ktorého Pán Ježiš zabije dychom svojich úst a zničí jasom svojho príchodu; toho, ktorý príde*

pôsobením satana so všetkou mocou, znameniami a klamnými zázrakmi a s každým zvodom do neprávosti pre tých, čo idú do záhuby, lebo neprijali lásku k pravde, aby mohli byť spasení. A preto Boh na nich posielal silu bludu, aby verili ľži a boli odsúdení všetci, čo neuverili pravde, ale obľúbili si nepravosť“ (1Sol 2,1-12). Tento text hovorí o pôsobení nie rozličných ľudí v rozličných úsekoch histórie Cirkvi, ale o niekom konkrétnom, kto sa má objaviť tesne pred historickým druhým Kristovým príchodom. Príchod Antikrista bude znamením, že Kristov príchod je blízko v ľudskom chápaní času. Kým totiž Antikrist nepríde, Pavol tvrdí, že ani Kristus nepríde, a preto sa kresťania nemajú plašiť, že už nastáva Pánov deň.

Táto konkrétna postava Antikrista však zostáva tajomná a zrejme až v budúcnosti čas ukáže, koho vlastne tento prorocký Pavlov text označuje.

Článok bol publikovaný v: *Učenie Cirkvi o anjeloch a démonoch, Theologos : theological revue, Roč. 19, č. 2 (2017), s. 110-121, ISSN: 1335-5570.*

Použitá literatúra:

SV. PÍSMO STARÉHO I NOVÉHO ZÁKONA, Trnava: Spolok svätého Vojtecha, 1996.

AMORTH, G.: *Exorcista vypráví*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000.

BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000.

DANCÁK, F.: *Boh Stvoriteľ a Povýšiteľ*. Prešov : Petra, 2001.

DENZINGER, H. – SCHÖNMETZER, A.: *Enchiridion Symbolorum, Definitionum et Declarationum*, Freiburg Br. 1965.

KANDERA, P.: *Boh Vykupiteľ*, Košice : 1992.

KATECHIZMUS KATOLÍCKEJ CIRKVI (1997), Trnava : 1998.

ŽUREK, A.: Biblijne podstawy poglądów św. Augustyna na temat genezy diabła. In: *Demonologia w nauce ojców Kościoła*. Kraków : Wydawnictwo WAM, 2002.

[1] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 445.

[2] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 446.

[3] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 448.

[4] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 449.

[5] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 449.

[6] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 449.

[7] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 451.

[8] Porov. KANDERA, P.: *Boh Vykupiteľ*, Košice : 1992, s. 238.

[9] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 456.

[10] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s.456.

[11] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 457.

[12] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 457.

[13] Porov. DANCÁK, F.: *Boh Stvoriteľ a Povýšiteľ*. Prešov : Petra, 2001, s. 52

[14] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 459.

[15] Porov. DANCÁK, F.: *Boh Stvoriteľ a Povýšiteľ*. Prešov : Petra, 2001, s. 54.

[16] Porov. DANCÁK, F.: *Boh Stvoriteľ a Povýšiteľ*. Prešov : Petra, 2001, s. 55.

[17] Porov. DANCÁK, F.: *Boh Stvoriteľ a Povýšiteľ*. Prešov : Petra, 2001, s. 55.

[18] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 476.

[19] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 475.

[20] Porov. ŽUREK, A.: Biblijne podstavy pogľadów św. Augustyna na temat genezy diabła. In: *Demonologia w nauce ojców Kościoła*. Kraków : Wydawnictwo WAM, 2002, s. 95.

[21] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 470.

[22] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 473-474.

[23] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 479.

[24] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 479.

[25] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 468.

[26] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 469.

[27] Porov. BARTNIK, Cz. S.: *Dogmatyka katolicka*. Lublin : RW KUL, 2000, s. 469.

[28] Porov. AMORTH, G.: *Exorcista vypráví*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 39, 68-69.

[29] Porov. AMORTH, G.: *Exorcista vypráví*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 26.

[30] Porov. AMORTH, G.: *Exorcista vypráví*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 70.

[31] Porov. AMORTH, G.: *Exorcista vypráví*. Kostelní Vydří : Karmelitánské nakladatelství, 2000, s. 40.

[32] Známý je prípad zjavenia sv. Mikuláša v Ľutine, alebo zjavovanie rôznych svätých na pútnických miestach.